

meglehetősen sok sallangot termelt ki, s olvasóját olykor a produkálás igénye miatt gyakran indokolatlanul is a szavak sűrűjébe rántotta. A szürrealista miniatűrök, a szürrealista képzelet játékos felszíkázása, a kvázi-mesék egy-egy szép darabja, s ezen költői eljárások filozofikusabb s mértéktartóbb elmélyülése azonban megérdemli, hogy átverjük magunkat Ladik Katalin szódzsungelén. Hiszen ahol ritkul e szórengeteg, s egy-egy tisztáson látni is enged bennünket, egy nagyon egyéni, s mind meggyőzőbbnek tűnő költői világban találjuk magunkat.

HARKAI VASS Éva

KIÜZETÉS ÉS RETTENET

Ladik Katalin: *Kiüzetés*. Magvető, Budapest–Forum, Újvidék, 1988

A rettenet érzése uralja a kötet hangulatát. Az a rettenet, amely átjárja a kiüzdött ember egész magatartását. Kiüzdött, de honnan? Nyilván az édenből, a paradicsomból. Maga a szó hagyományosan utal a bibliai kiüzetésre, ugyanakkor tartalmában sem idegen tőle. Főként akkor sem, ha úgy fogjuk fel a kiüzetést Carl Sagannal, mint az emberré válás pillanatát. Eszerint a bibliai történet az evolúciónak ezt a kardinális fordulatót mondja el tanmesébe ágyazva. A homo habilisből homo sapiens lesz, tudata, öntudata lesz, énje, amely nemcsak a külvilágra, hanem saját magára is reflektálni képes, sőt a reflektálásra is tud reflektálni. Olyan lesz, mint az Isten, tud jót és rosszat, szemben a természettel, amelynek ugyan része marad, de amely – sem növény, sem állat, sem ásvány, sem földregés – reakcióiban, cselekvéseiben sem nem jó, sem nem rossz, se nem csúnya, se nem szép. Ennek a reflexiónak csak egy, de legfeltűnőbb része, hogy saját határait is látja, nemcsak térben, hanem időben és szellemiségében: tudja, hogy meg fog halni. Nem egyszerűen és csupán valamiféle elvont, filozofikus „Sein zum Tode”, „Járkálj csak halálraitélt” ez, hanem az egész ember, érzelmeiben és ösztöneiben, tudata és tudattalanja legmélyéig megrázó, konkrét átélése annak, hogy egyetlen, soha vissza nem térő létezése olyan, mint a terminális betegség. Erre különösen érzékenyek, úgy tűnik, annak a vidéknek a költői, hol Ladik Katalin született és él, Janus Pannonius és Kosztolányi. Különbem nem írtak volna ilyen sorokat: „Tétlen félelem ül és a halál szivemen... / ... a gyanakvó sejtés reszket minden ízemben... / Érzem, mint közelít az a végső pont... / Hírnevemet testemmel a gyászperc elorozta: / így halmaz, nyomorult, kincseket, ócska vagyont!” (Janus Pannonius; Takáts Gyula, Kálnoky László és Tellér Gyula fordítása) Vagy: „... bortivott és boldogan meredt a / a kezében égő, olcsó cigaretta / füstjére, és futott, telefonált, / és szötte álmát, mint színes fonált: / homlokán feltündökölt a jegy, / hogy milliók közt az egyetlenegy... / akárki megszülehet már, csak ő nem... / Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.” (Kosztolányi: *Halotti beszéd*) Vagy: „A halálom... / Lehet, hogy csalódott vagyok. Mi marad utánam? / Szelídített tejesüvegek. Hegedülő papagájok. / Lelkemet elviszi a Négyszögletes. / Csak borzongjak szüntelen – ez volt életem. / Viselkedj rendezen szívem. / Hogy egy kora hajnalban induló húsdaráló / Befejzhesse útját / Utam fejezze be.” (Ladik Katalin: *Az Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről*)

Ez a magyarázata annak, hogy a kötet talán legszebb darabja az anyja halálára írt *Négy feketé ló mögöttem repül*, ez a témájában klasszikus és klasszikusan emberi, a világ- és a magyar irodalomba szervesen beépülő, posztmodern siratóéneke, amelyet lenyűgözően és valóban el is énekelt play back segítségével többszólóúan a Magyar Rádióban. Érdemes ezzel kezdeni a kötet olvasását több okból is. Megvan benne mindaz, ami Ladik Katalinra jellemző, és érték. Követi a klasszikus magyar hagyományt, amikor viszszenyúl a népihez, mert a szürrealizmusra emlékeztető burjánzó képeinek dzsungelét a magyar és európai folklórból veszi át, és a népmese egyszerű, világos elbeszélő módján szerkeszti mondatokba. Ez utóbbival mintegy kiegyenlíti az előző képek szélsőséget, és a klasszikusokra jellemzően szabja meg a mitikusnak és a racionálisnak elfogadható és kellő arányát, mértékét. Ebben közrejátsszik a feszes szerkesztés, itt konkrétan a Catullus óta által kedvelt gyűrűs szerkezet, más szóval invertált paralellizmus, és a szokatlan képek után, a szokatlant nélkülöző, a hétköznapi klisékhez közelálló, és így mintegy epigrammaszerűen csattanó befejező mondat, illetve utolsó sor. Ezzel nemcsak formálisan zárja le a szöveget, hanem a szóképek miatt tartalmában és értelmezhetőségében többértékű, igen nyitott művet is egyértelművé, tehát zárttá teszi. (Hasonlóan jár el az *Isztambulban jártam*, a *Ha meglep a magány a konyhaasztalon*, az *Amióta varjút ültettek belém*, a *Furcsa aki kalapácsokról álmodik*, a *Mintha száz életem volna* stb. című verseiben.) Azt a szabadságot, amit a vers folyamán korábban engedélyez a látszólag forradalmian újító költő, a végén szinte teljesen visszavonja, akárcsak a forradalmak a történelemben. A nagyfokú stilisztikai deviációtól a kliséig haladó folyamatban a racionális visszaserzti tehát ellenőrzését a mitikuson.

„Gyere velem a mitológiába, / amely rólam szól s ettől kockázatos” – írja Ladik (*Gyere velem a mitológiába*). Ez a mitológia is klasszikus és hagyományos, mert ez a „rólam” valójában az ember élete, a születéstől a haláláig, és ami közte van. Az, ami közte van, a naponta megélt egyéni kiüzetés, politikában és társadalomban, barátságban és szerelemben, munkában és szórakozásban. Antigonétól Hamletig, a misztikusok írásaitól a protestáns mozgalmakéig, a népdaloktól az abszurd drámáig minden alkotás lényege, hogy a makrokozmosz benne van a mikrokozmoszban, a törzsfajlás lejátszódik az egyedfejlődésben: „... hol végződöm én s hol kezdődik az ember?” (*Egy*) Az emberélet és emberiség élete bennem lefut, akár úgy, hogy az egyéni tragédia kozmikusává válik, mint Vörösmartynál, akár úgy, hogy a kozmikus tragédia hull és tömörödik végtelenül kicsike, az egyénre: „S beszámolok egy égitestről / Mely szült engem e rothadt helyen” (*Az Ibrisz csillagvizsgáló mester ellen elkövetett merényletről*). (Vö. még Ladik cikluscímeivel: *UFO party*, *Homo galacticus*.)

Irodalmunkban is olyasminek lettünk tanúi az elmúlt évtizedekben, ami eddig az angol, a német vagy a spanyol nyelvet és irodalmat jellemezte. Amerikai, kanadai, ausztráliai angol vagy svájci, osztrák stb. német irodalomról természetességgel beszélünk csakúgy, mint a spanyolról Dél-Amerikában. Ugyanígy ma már elkerülhetetlen a magyarországi, jugoszláviai, amerikai stb. magyar irodalom fogalmainak használata. Élénk, ellentmondásos, archaikus és avantgárd jelenségek kavarognak ezekben a születő, új irodalmakban. Az új és/vagy idegen kultúra, nyelv és szokások erőteljesebb befolyása és a kisebbségi sors bizonytalanságának élményét kell szavá tenniük a szívós, csökönyösen maradó és a korábbi kultúrához is kapcsolódó anyanyelven. Ilyenkor,

Ladik Katalin esetében sem, az idegen vagy jövevényszavak, az eltérő és tükörfordítások nehezítik elsődlegesen a megértést, hanem a nyelv kereteit, lehetőségeit feszegető, a korábitól eltérő gondolkodás- és élményvilág: „foltozni kéne nagyon a szavakat (*Éjféli rondó*).

Az általános fenyegetettség érzéséről tanúskodnak a háborúhoz fűződő rémképek, a nemrég elmúlt háborúkhöz, s a lehestegekhez, melyek karnyújtásnyira ólálkodnak tőlünk évtizedek óta: isztambulban jártam / döglött lovakra feküdtem és elaludtam / mérges repülők szaggattak szét / egy zöld felhőt / és akkor mondtam / úristen ha én most leugranék (*Isztambulban jártam*). Ezzel rokonok az ugrás, a zuhanás képei másutt is [pl. „zuhanó kövön” (*Mechanikus balett*), „zuhan nevetve” (*Zuhanás*), „Örök idők óta tartó zuhanás” (*Ágak között, lebukóban*), „kipottyannak álmaim” (*Éjféli rondó*) stb.], ahogy ezt Vértes O. András az egész utóbbi harminc év magyar költészetére jellemzőnek találta. Az első kozmoszba kivetett és visszahuhanó „úrutas” így lesz a költő jelképe a *Fehér kutya a végtelenben* verscímében.

Külső háború nélkül is ellenségeskedésre épülő társadalmakban élünk, „ahol már a gilisza is ellenzéknek számít” (*A fákat mind megnöveszteni!*) Nem más, mint fenyegetettség következtethető ki a szerelmes versek képeinek nagy részéből is, amelyekben a férfiszáj „bulldózerként” közelít (*Elindultak a kis piros bulldózerek*), s amely képhez korábban is (1971-ből való vers!) a válogatás nélkül, barbár letarolás, a pusztítás és pusztává változtatás riadalmi asszociálódtak. Más képekben a gépek és a személytelen-ség fenyegetései jelennek meg: „én a vén tyúk / szerettem három harisnyagyárat / öt diesel-motort egy poklot / most férjhez menni akarok / egy partizánhoz két traktorhoz / két núbiai tigrishez egy sivataghoz / egy mozdonyhoz egy körtefához / istenem / adj egy kevéske boldogságot” (*Ha meglep a magány a konyhaasztalon*). Talán némi irigység, de inkább keserűség bukkan föl az érzések között, ha mások kapcsolatával szembesül: „Ők ketten utaznak. / Közelebb... Közelebb egy másfajta elragadtatáshoz... (*Szent Teréz barna arca*). A kivetettségben, amelyet a bellum omnium contra omnes, a mindenki mindenki ellen jellemez, a másik nő is ellenség: „Lányok jönnek / ingben, nőtény farkasok.” (*Tavaszi széttépvé*) S mint a vers címe is mutatja, ha a költő netán reménykedőként, azaz tavaszként felbukkan, máris szétszaggatja őt a versben korábban megjelenő férfi elérhetetlensége. Pedig a kiüzetésben és fenyegetettségben egyetlen járható út lenne a személyiség számára, a kinyílás a másik ember felé, csápokot növeszteni egymás felé, kapaszkodni egymásba – de ez is kudarcra végződik: „Egyre távolabb egymástól a kijelölt csillagpályán / két egymásért üvöltő szörnyeteg.” (*Bukott angyalok*) A *Bukott angyalok* vers- és cikluscím Ádám és Éva bukásán túl egy másik bibliai kiüzetést juttat eszünkbe, nem a megcsalás és az ábrándok kudarcát, hanem az ész és a góg félelmetes csatavesztését. Egyedül a bibliai kiüzetés, pusztába kikergetett bűnbak képe hiányzik, vagy csak éppen földereeng, mert a teher a magába zárttság: „Nincs hová elmenni / Nincs hová visszatérni.” (9 minden helyen) Nem csoda hát, hogy ha akad is itt-ott remény és boldogság, csak futó és törékeny: „Törékeny helyszín: Éden” (Verscím!).

A felfokozott, kétségbeesett kinyílási vágy és támpontkeresés kifejezői a happening-vezetőkészek, amelyek Ladik korábbi szaválásait jellemezték, és amelyek árnyékához költődik hírneve, s nem a versekbe megmutatózó kinyilvánulási, kapcsolatteremtési ki-

sérletekhez. Mintha a költészet is cserbenhagyná e ponton: „Ha a leány szólni akar, megcsonkítják a nyelvét, hiába erőlködik, senki sem érti a szavát (*A férfiszülte leány*). A dadogás régóta képe a költészetben a szavakkal való küszködésnek, az elégtelenség érzésének a szorító valóság megragadásakor. Ladiknál ez „az ikegő ember”, aki „belekiáltotta sorsát a gödörbe” (*Az ikegő ember*), s akinek sorsa ebben a békében, ami ma körülvesz bennünket, olyan, mint Radnótié a háborúban. Versei mégis csak túléltek a gyilkos kort: „Nem maradhat titok / a gödörbe kiáltott fájdalom” [Nyár(s)]. A költő valamikor mint a közösség apostola, prófétája, élő lelkiismerete őrködött. Most abban a világban, ahol „Nincs nő és nincs férfi: gyűlölet van. / Üres az égbolt” (*A bőr odaragad*), ahol „nincs éjszaka és nincs nappal. Örök szürkület van. / Egy didergő madár-ijesztő virraszt az égen.” (*Csont előtt virradat*) ebben a világban, még ha tisztavirágként is, fel-feltűnik egy eddig még nem említett, szigetnyi boldogság. A világirodalomban is alig akad párja annak az anyai szeretetindulat-kitörésnek, amelyet a robbanás előtti pillanat tömörségével fogalmaz meg gyermekének: „elszédülök pihés gerince muzsikájától / fiam bordái sovány orgonasípok (*Ólomöntés*). Ugyancsak a gyerekkorhoz kötődő emlékek azok, amelyek derűs, idillikus életképként villannak fel. Ilyen például a falusi-külvárosi kamaszlány élményét, életérzését sugárzó *Bújócska*. Ebben sem hiányzanak a folklór elemek, mint például a tükör, melyet a lány párnája alá tesz, hogy ébredéskor megpillantsa benne a jövődobeljét.

Ezzel szemben a szerelmes versek erotikája, jórészt az *Elindultak a kis piros bulldózer*ek és a *Parázna sóprű* ciklusokban nem csupán képeiben babonás-népies, hanem ironikus és csúfolódó, rafináltan érzéki és kajánkodó hangnemében. Így rokonítható a *Görög nő* című vers az Ortutay Gyula és Katona Imre gondozásában megjelent *Magyar népdalok* I. kötetének a Csúfolódók, tréfás gúnydalok gyűjteményében a 144.-kel (2., bőv. kiad., Budapest, 1975), a *Vers a szerelmes piócáról* a 145.-kel, a *Maga az a kövér pasas* a 178.-kal, a *Nadrágomra ha rátalálsz* a 22.-kel a Fonódalokból, és így tovább.

A néphez való kötődés nem merül ki Ladiknál a babonás gyászképekben és az erotikában, de még a népmesei fordulatú erőszakban, ölelésben sem (l., a *Mesék a hétfejű varrógépről* ciklus darabjait). Ladik Katalin a legarchaikusabb rétegekhez nyúl vissza, azok képeihez és ritmusához (elsősorban korábbi verseiben): „ég a gyertya ég / el ne aludjék / aki lángot akar látni / ide guggoljék” (*Ólomöntés*). A regélést, ráolvasást, babonás ráéneklést talán Vörösmarty és Arany emelte be először a klasszikus magyar irodalomba, a *Csongor és Tündében*, illetőleg a balladákban. A huszadik században Weöres Sándor, majd Juhász Ferenc és Nagy László követi őket. Ladik archaizálása nem új-játeremtése a mának a múltban, vagy a múlt nyelvének feltámasztása a mában, mint Weöres *Psychéje*. Mintha közvetlen élményekből táplálkozna Ladik: „a tánc a tánc / kergeti árnyékomat / leteperi megszurkálja / megkötözi göngyölgeti / ne nyivákolj / zsebre teszi / úgsincs vége / soha vége / a táncnak (Éjféli rondó) Nemcsak József Attila érzékeny szépségeinek volt hű tolmácsolója a magyaros hetes sor (*Nincsen apám, se anyám*), hanem még ma is élő, s szinte mindenre képes: „süsd le szemed jön az ár / kacsóimban túskevár / gyertyáim most nyerítettek / megszülték a harmatot” (*Ólomöntés*). Olyan hagyomány bukkan itt elő, amely még a századfordulón is élő volt a jegyzőkönyvek tanúsága szerint: „...táltos ő és meglátja a földbe rejtett kincset... Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja, nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódította a dolgot,

azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van” (*Ethnográfia*. XXXII. 136.). Mintha csak Ladik Katalinról szólna a krónikás, a merész mimikájú, tiszta kiejtésű, ezerhangú versmondóról, a „hideglelős sámán”-ról (Bartók Béla) aki az örökséget sajátjaként varázsolja elő – ezért sem gyökértelen szürrealizmusa a magyarban. Ebből a gyökérből hajtva nyugodtan kötődhet számos szállal, ide is, oda is, szerte a világban, akár Dalihoz: „lecsüng egy évszak a homlokodon” (*Molunati elégia*), akár T. S. Eliothoz vagy József Attilához: „a kanalak röpte habos / almával kitöltve / cirmos nyelv a tenyeremben / a fogak benne elszenderültek / hajfűrt bugyborékol / egy arc / körmömön elcsorog” (41 °C), akár a világirodalom és az európai kultúra bármelyik művészéhez vagy alkotásához (l. a *Peer Gynt ragadozó madarakkal*, *Szentivánéji álom*, *Leonardo*, *Bartók Béla*, *Ovidius* stb. című verseket). Kapaszkodók és ösztönzők a régi magyar irodalom fontosabb állomásai, utalásai (l. a *Virágének*, *Zsoltár*, *Ne légy kegyülm mogomnok*, *Hogy szó, étel, oltalom ne adassék* stb. verseket). Amikor pedig mindez „inkarnált bábjátékosokként” (ciklus- és verscím!) jelennek meg, akkor máris a hagyományos színház a világ – világszínház képnél vagyunk, amely tarka, akár az egyes ember élete, ha azt válságos pillanatban felméri: „kereszt hídra léptem / és onnan lenéztem / volt ott zöld sárga kék meg minden / az egész életem” (*Kereszt hídra léptem*). Az ember keresztúthoz ér, ahol választania kell, merre tovább, és hídhoz érkezik, ahol másik parton, másik világban folytatódhat az útja. A gyökértől, az indulástól különböző világ jelentkezik a versek technikai szókincsében (mozdony, motor, rezsó, porszívó, vasút, metró, expressz stb.), de elsősorban a képeknél a hasonló és a hasonlított szerepcseréjében. Ladik Katalinnal megfordul a kép, a testrészeket szemlélteti a vasúttal: „kis piros vonat a szádból / jön felém fehér síneken” (*Kis piros vonat a szádból*). Azt hiszem, nem szükséges részletes magyarázatot adni azokra a szinte hihetetlen technikai és társadalmi változásokra, amelyek a képek megfordításához vezettek. Bármilyen furcsa, de talán éppen ez az oka, hogy szükséges magyaráznunk a verseket.

BENCZE Lóránt

A BUKOTT ANGYAL FÖLEMELKEDÉSE

Ladik Katalin: *Kiűzetés*. Magvető, Budapest – Forum, Újvidék, 1988

Hagyományos fogantatású kötet, olyan értelemben, hogy ma már megszokott, sőt jórészt kizárólagos jelenség az avantgardizmus utóihletében alkotni. Ennek ellenére Ladik Katalin expresszionista képeit, szürrealista és olykor dadaista megnyilvánulásait folyamatosan döbbenettel és puritán megbotránkozással szemléli az átlagolvasó. Ez a sorsa *Kiűzetés* című, egy életmű keresztmetszetét reprezentáló kötetének is, mely nyolc ciklusával egy majd negyedszázados korszakot ölel fel.

A hatvanas évek költői terméséből közöl válogatást Ladik Katalin könyvének első ciklusa, az Éjféli rondó. A lírai én alapélménye, a halálraítéltség tudata üzen verseiből, így pl. az azonos című költemény haláltáncszerű rondójának esetében is, amikor a hosszú sorú, nagy lélegzetű szabad vers karcsú sorok lüktetésévé alakul át a halálfélelem